

Н.В. ЗАЙМЕНКО, Л.І. БУЮН, Л.А. КОВАЛЬСЬКА,
Р.В. ІВАННІКОВ, В.С. ВАХРУШКІН, М.Б. ГАПОНЕНКО

Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ТЕТЯНИ МИХАЙЛІВНИ ЧЕРЕВЧЕНКО

25 червня 2017 р. на 89-му році життя відійшла у вічність Тетяна Михайлівна Черевченко — доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, колишній голова Ради ботанічних садів та дендропарків України, почесний директор Національного ботанічного саду імені М.М. Гришка НАН України, головний редактор міжнародного наукового журналу «Інтродукція рослин».

Ім'я Тетяни Михайлівни у нашій країні та поза її межами як у науковому середовищі, так і серед широкого загалу асоціюється з дивовижними колекціями тропічних рослин, зокрема екзотичних тропічних орхідей, дослідженнями цих рослин за умов космічного польоту, розробками в галузі фітодизайну і промислового квітництва, втіленням у життя унікального проекту — будівництва оранже-

рейного комплексу та створення в ньому експозицій.

Упродовж багатьох років Тетяна Михайлівна Черевченко була центральною постаттю і непорушним авторитетом у системі Ради ботанічних садів та дендропарків України, ідеологом та ініціатором позитивних змін і тенденцій розвитку ботанічних садів. До неї зверталися за порадою як досвідчені, так і молоді директори, навколо неї гуртувалися колективи багатьох установ, оберталося багато добрих справ, які до снаги було розпочати й завершити лише цій сильній красивій Жінці та неперевершеному організатору.

Саме завдяки Тетяні Михайлівні було закладено підвалини комплексної охорони біорізноманітності тропічних рослин *ex situ* — від дослідження еколого-ценотичних особливостей цих рослин у тропіках та розробки методів масового розмноження до їх використання при створенні експозицій як засобу інформування широкого загалу щодо видового багатства світової флори і необхідності його збереження.

Народилася Тетяна Михайлівна 11 січня 1929 р. у с. Почапінці Лисянського району (на Черкащині). Батько був ветеринарним лікарем, а мати — вчителькою.

Загальноосвітню школу Тетяна закінчила у Почапінцях у 1946 р., а по її закінченні вступила до технікуму рибництва в с. Шевченкове Звенигородського району, який закінчила з відзнакою у 1949 р., отримавши спеціальність «технік-рибовод». Головою державної комісії, яка приймала іспити у випускників технікуму, був доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент АН УРСР В.А. Мовчан. Саме він запропонував розумній та допитливій дівчині вступити до Київського державного уні-

© Н.В. ЗАЙМЕНКО, Л.І. БУЮН, Л.А. КОВАЛЬСЬКА,
Р.В. ІВАННІКОВ, В.С. ВАХРУШКІН, М.Б. ГАПОНЕНКО,
2017

верситету імені Т.Г. Шевченка на біолого-грунтознавчий факультет. Тетяну було зараховано до університету за тиждень до 1 вересня. Ще під час навчання в університеті на кафедрі іхтіології Тетяна розпочала дослідницьку роботу, яка називалась «Акліматизація осетрових риб у водоймах Київщини». Саме за результатами цих досліджень ще в студентські роки було надруковано першу в її житті статтю. Пізніше Тетяна Михайлівна зізнавалась, що вже тоді вона відчувала, що ботаніка приваблює її значно більше, ніж іхтіологія.

По закінченні університету у 1954 р. Тетяна Михайлівна разом з чоловіком, Володимиром Миколайовичем Черевченком, випускником юрфаку Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, якого направили до Білоцерківського сільськогосподарського інституту викладати політекономію, їде до Білої Церкви. В одному з найкращих старовинних дендропарків України — «Олександрії», історія якої нараховує понад двісті років, розпочався шлях Тетяни Михайлівни у науку. Спочатку вона працювала старшим лаборантом, пізніше — старшим квітникарем. У цьому благословенному місці приходить любов до орхідей, які на багато років стали улюбленим об'єктом дослідження, її втіхою та розрадою.

З 1965 р. життя Тетяни Михайлівни нерозривно пов'язане з Національним ботанічним садом імені М.М. Гришка (НБС) НАН України (колишній Центральний республіканський ботанічний сад). Вона пройшла шлях від молодшого наукового співробітника до директора установи. В 1969 р. в Інституті ботаніки імені М.Г. Холодного АН України Тетяна Михайлівна захистила кандидатську дисертацію на тему «Рост, развитие и декоративные качества некоторых цветочных растений закрытого грунта», присвячену застосуванню нових регуляторів росту в квітникарстві.

У 1974 р. у НБС було створено відділ рослин закритого ґрунту, до складу якого ввійшли три лабораторії: культури ізольованих тканин, регуляції росту і розвитку тропічних рослин, діагностики мінерального живлення тропічних та субтропічних рослин у закритому ґрун-

ті. З перших днів заснування до 1992 р. Тетяна Михайлівна очолювала цей відділ. Це був час інтенсивного накопичення колекційних фондів та розвитку нових напрямів досліджень. Відділ сформувався в зрілий науковий колектив з різноплановими дослідженнями не лише в галузі біоморфології, а і фізіології, біохімії, екоморфології, екоанатомії та біотехнології інтродуцентів.

Притаманні Т.М. Черевченко широкий науковий кругозір, бачення перспективи і наукова інтуїція сприяли розвитку нових напрямів досліджень у відділі тропічних та субтропічних рослин.

Тетяна Михайлівна завжди гостро відчувала «пульс» часу і проблем в орхідології та інтродукції рослин. За складом характеру вона першопроходець. Завжди бачила перспективу і шляхи розв'язання проблем, дбаючи про те, щоб її справа та справа її попередників продовжувалися.

Фітодизайн, мікроклональне розмноження орхідних, розробка модифікованого середовища для пророщування насіння орхідей, використання орхідних як модельних об'єктів для дослідження впливу мікрогравітації на ріст вищих рослин за умов невагомості — це далеко не повний перелік наукових проблем, які Тетяна Михайлівна визначала та вирішувала. Вона організувала для своїх учнів стажування в лабораторіях провідних вищих навчальних закладів і наукових інститутів колишнього Радянського Союзу: лабораторії ембріології Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова АН СРСР, лабораторії біології розвитку рослин та лабораторії математичної теорії експерименту біологічного факультету Московського державного університету імені М.В. Ломоносова, лабораторії культури тканини і морфогенезу Інституту фізіології рослин РАН (м. Москва). Остання лабораторія була пріоритетною для робіт у галузі культури клітин вищих рослин не лише в СРСР, а і у світі, а її засновник д.б.н., проф. Р.Г. Бутенко — знаний фахівець у галузі біології клітини та біотехнології, вчений зі світовим ім'ям, надавала консультативну допомогу учениці Тетяни Михайлівни — А.М. Лав-

рентьєвій при виконанні роботи з оптимізації методу мікроклонального розмноження різних сортів *Cymbidium* у культурі *in vitro*.

Передплата унікальних періодичних видань і придбання нових книг з орхідології значною мірою сприяли розвитку нових напрямів наукових досліджень в Україні та були ініційовані особисто Тетяною Михайлівною. Орхідолог зі світовим ім'ям Джозеф Ардітті, один з редакторів багатотомного видання «Orchid Biology: Reviews and Perspectives», надсилав на адресу Тетяни Михайлівни гранки чергового тому з авторськими виправленнями ще до виходу цього тому в світ.

Нині за декілька годин за допомогою мережі Інтернет можна зробити огляд наукової проблеми, а ми й дотепер пам'ятаємо трепет, який відчували, тримаючи в руках книгу Р. Дресслера «The orchids. Natural history and classification» (1981), яку на декілька годин надали у користування Тетяні Михайлівні зарубіжні колеги.

Упродовж 1977–1986 рр. Т.М. Черевченко брала участь у чотирьох експедиціях до різних флористичних областей Неотропічного та Палеотропічного царств на науково-дослідному судні «Академик Вернадский». У 1988 р. відбулась експедиція на Кубу. Заповзята мандрівниця побувала на всіх материках, крім Австралії. Під керівництвом та за безпосередньої участі Тетяни Михайлівни було створено одну з найбільших в Україні колекцій рослин флори тропіків і субтропіків, яка нині нараховує 4200 таксонів, які належать до 908 родів, 171 родини і 6 відділів.

Колекцію тропічних та субтропічних рослин створювали як фундаментальну колекцію, склад якої повинен був якнайповніше репрезентувати флористичну різноманітність тропіків. Участь в експедиціях дала змогу Тетяні Михайлівні з колегами вивчати біологічні та еколого-ценотичні особливості тропічних рослин в умовах їх природних місцезростань, оскільки від цього значною мірою залежить успішність інтродукції рослин в умовах оранжерейної культури.

У всіх країнах, де побувала Тетяна Михайлівна, з невтомною енергією вона вела спостереження та підтримувала інших колег. В її

архіві зберігаються численні записники і коробки зі слайдами та фотографіями, зробленими під час експедицій у тропіках. Нотатки, написані Тетяною Михайлівною у різних куточках Земної кулі, майже через 30 років при створенні експозицій в оранжерейному комплексі виявилися неоціненним джерелом інформації про еколого-ценотичні особливості тропічних рослин.

У 2001 р. колекції тропічних та субтропічних рослин НБС, першій серед аналогічних в Україні, було надано статус Національного надбання як унікальному зібранню рослин світової флори, яке має велике природоохоронне, наукове, освітнє та загальнолюдське значення.

Чільне місце в дослідженнях Тетяни Михайлівни завжди посідали орхідні. Спочатку це були представники родини, перспективні для впровадження у квітникарське господарство, а з кінця 1980-х років дослідниця основну увагу приділяла вивченню біології розвитку рідкісних видів орхідей, які потребують опрацювання системи невідкладних заходів для їх охорони як *in situ*, так і *ex situ*.

Докторську дисертацію на тему «Тропические орхидные. Морфобиологическое изучение и внедрение в культуру закрытого грунта», Тетяна Михайлівна також захищала в Інституті ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (1984). Це була перша в Україні інтродукційна робота, яка поклала початок різноплановому вивченню орхідей тропікогенних флор в умовах оранжерейної культури з метою їх впровадження в промислове квітникарство та охорони *ex situ*. Керівником Тетяни Михайлівни при написанні кандидатської дисертації та консультантом при підготовці докторської дисертації був академік Андрій Михайлович Гродзинський.

Десятиліття з 1980 до 1990 рр. можна назвати «золотим віком» в історії розвитку відділу тропічних і субтропічних рослин. Упродовж цього часу було досліджено біологію розвитку та фізіолого-біохімічні властивості багатьох інтродуцентів, розроблено методи їх масового розмноження в культурі *in vitro*, вивчено

особливості онтоморфогенезу в умовах оранжерейної культури і культури *in vitro*, вдосконалено технологію культивування рослин в умовах оранжерейної культури. Розмножені *in vitro* рослини поповнили асортимент квітникарських господарств не лише України, а і Росії та країн Балтії. Учні Тетяни Михайлівни одними з перших у колишньому Радянському Союзі захистили кандидатські дисертації з біології розвитку в умовах оранжерейної культури тропічних рослин багатьох систематичних груп (*Araceae* Juss., *Amaryllidaceae* Jaume St.-Nil., *Orchidaceae* Juss. тощо), біотехнології, фізіології рослин, фітодизайну та космобіології. Методичними рекомендаціями з розмноження рослин як *in vivo*, так і *in vitro*, технологіями культивування інтродуцентів в умовах захищеного ґрунту, практичними рекомендаціями з фітодизайну, розробленими авторським колективом під керівництвом Тетяни Михайлівни, й дотепер користуються фахівці ботанічних садів України та інших країн на пострадянському просторі.

На особливу увагу заслуговують дослідження Т.М. Черевченко та її учнів і колег (проф. Н.В. Заїменко, проф. І.В. Косаківської, к.б.н. Т.К. Майко та ін.) впливу умов космічного польоту на анатомо-морфологічні та фізіолого-біохімічні особливості представників родин *Orchidaceae*. Саме Тетяні Михайлівні належить ідея використання епіфітних орхідей як модельного об'єкта для вивчення впливу мікрогравітації. Вперше в світовій науці визначено особливості росту і розвитку вищих рослин в умовах тривалої динамічної невагомості та гермооб'єму, експериментально підтверджено припущення про ослаблену геотропічну реакцію епіфітних орхідей, доведено можливість їх успішного використання для фітодизайну космічних літальних апаратів.

Участь групи фахівців Національного ботанічного саду імені М.М. Гришка у спільному українсько-американському науковому експерименті з вивчення впливу невагомості на ріст рослин є визнанням високого наукового авторитету як Тетяни Михайлівни Черевченко, так і нашої установи.

Нині колекція орхідних у НБС налічує близько 450 видів та різновидів, які належать до 180 родів.

Окрема яскрава сторінка в історії професійного життя Тетяни Михайлівни на ниві інтродукції тропічних рослин – це її співпраця з колегами із Інституту тропічної біології В'єтнаму. Наукові дослідження, спрямовані на охорону *ex situ* орхідей флори В'єтнаму, було розпочато у 1989 р. за ініціативи Т.М. Черевченко. Завдяки співпраці з Інститутом тропічної біології (м. Хошимін) Національного Центру природничих наук і технології В'єтнаму та участі Тетяни Михайлівни та її учнів у шести експедиціях до цієї країни (з 1989 до 2014 рр.), якій притаманний високий рівень біорізноманітності, було створено унікальну колекцію орхідних Південно-Східної Азії в НБС, досліджено еколого-ценотичні особливості орхідних, котрі належать до різних екологічних груп (геофіти, епіфіти, літофіти), розроблено методи їх масового розмноження і технологію культивування, що є обов'язковою умовою збереження біорізноманітності цих рослин *ex situ*. В'єтнамські колеги досі згадують величезну допомогу, яку надала їм НАН України завдяки наполегливій підтримці та авторитету Тетяни Михайлівни, — лабораторне устаткування і прилади для облаштування лабораторій Інституту тропічної біології. В'єтнамські учні проходили стажування у відділі тропічних та субтропічних рослин, а у 2004 р. на спеціалізованій вченій раді НБС директор Центру збереження біорізноманіття (СВД) цього Інституту Ву Нгок Лонг захистив кандидатську дисертацію, присвячену таксономії та морфологічній еволюції роду *Eria* Lindl. (*Orchidaceae*).

Багато в'єтнамських колег сприймали Тетяну Михайлівну як члена своєї родини, з величезним теплом згадують її гостинність і неповторну атмосферу, яка панувала в маленькій затишній квартирі на бульварі Лесі Українки. Через спілкування з колегами із В'єтнаму і для нас вона відкривалася новими гранями.

У 2013 р. до Інституту тропічної біології В'єтнаму було передано рослини 45 видів орхідних флори Південно-Східної Азії, розмно-

жені у НБС. Фахівцями Ботанічного саду було розроблено методи розмноження цих видів *in vitro* та постасептичної акліматизації за умов оранжерейної культури.

У 2014 р. Тетяну Михайлівну було нагороджено пам'ятною медаллю Академії наук і технологій В'єтнаму (VAST) за визначний внесок у розвиток творчого співробітництва між нашою установою та Інститутом тропічної біології В'єтнаму.

Колекція живих рослин відкриває широкі перспективи щодо їх охорони *ex situ*. Колекція рослин, зібраних у різних кліматичних зонах В'єтнаму, а також у різних частинах їх ареалу, є цінним матеріалом для проведення досліджень у галузі структурної ботаніки, еволюційної морфології, фізіології та екоанатомії, біотехнології інтродуцентів.

У 1988 р. Т.М. Черевченко було призначено директором НБС.

Різноманітність наукових інтересів, висока ерудиція та організаторський талент давали змогу Тетяні Михайлівні успішно керувати колективом Ботанічного саду, до складу якого входять підрозділи не лише інтродукційного, а й експериментальних напрямів. Щоб зберегти цілісність НБС та його унікальні колекції, вона доклала багато зусиль: зверталася до високопосадовців, голови міської ради, голови «Київенерго», депутатів рад різного рівня. Особи, які займали ці високі посади, змінювалися, на листи часто не відповідали, але Тетяна Михайлівна продовжувала звертатись із проханням придбати унікальні рослини для колекцій чи встановити пільги на сплату за тепло. Під час цвітіння азалії та масового цвітіння орхідей вона запрошувала багатьох знайомих в Україні людей, думкою яких дорожила і на підтримку яких розраховувала.

Діяльність Тетяни Михайлівни впродовж 1990-х років можна назвати найбільшим науковим здобутком і найвищим громадянським подвигом. Лише завдяки її титанічним зусиллям та невичерпній енергії, почуттю великої відповідальності як громадянки і патріотки були збережені безцінні колекції, кадровий потенціал та територіальна цілісність Саду, започатковано нові напрями досліджень.

Важливою віхою у розвитку НБС стало введення в дію оранжерейного комплексу. Від закладання першого блоку в фундамент цієї споруди до відкриття у 2005 р. першої експозиції минуло 20 років. Лише Тетяні Михайлівні було до снаги розпочати та завершити цей грандіозний проект.

Високу посаду Т.М. Черевченко обіймала до 2005 р., коли передала цю тяжку і відповідальну ношу своїй учениці – чл.-кор. НАН України Н.В. Заїменко.

У 2015 р. виповнилося 50 років роботи Тетяни Михайлівни в НБС. Цю визначну дату ювіляра відзначала зануреною в роботу, завершуючи рукопис «книги подорожей» — «Світ тропіків очима ботаніків», присвяченої Дарині Микитівні Доброчаєвій, з якою Тетяну Михайлівну пов'язували тривалі професійні та ширі дружні стосунки.

Плідна наукова, організаторська і громадська діяльність Тетяни Михайлівни відзначені високими державними нагородами та науковими преміями: медалями «За доблестный труд» (1970), «За трудовое отличие» (1979), орденом «Знак почета» (1986), орденом княгині Ольги III (1998) та II (2009) ступеня, премією імені В.Я. Юр'єва (1982), імені М.Г. Холодного (1994), імені В.І. Вернадського (2001).

У науковому доробку Тетяни Михайлівни понад 350 публікацій, відомих широкому колу дослідників у галузі інтродукції рослин та багатьох розділів експериментальної біології, вона автор і співавтор 12 монографій. За редакцією Т.М. Черевченко вийшло 10 книг з декоративного садівництва та фітодизайну.

Колективні монографії «Декоративные растения открытого и закрытого грунта», «Тропические и субтропические растения закрытого грунта», «Довідник квітникаря-любителя» є вагомим внеском у розвиток декоративного садівництва та фітодизайну в Україні. Монографія Т.М. Черевченко і Г.П. Кушнір «Орхидеи в культуре», опублікована в 1986 р., стала другою в СРСР (після монографії В.О. Піддубної-Арнольдї та В.О. Селезньової «Орхидеи в культуре» (1959)) монографією, в якій було висвітлено результати різноманітного вивчення

тропічних орхідних в умовах оранжерейної культури і невагомості. Важливе значення для розвитку теорії та практики інтродукції тропічних орхідних має монографія «Тропические и субтропические орхидеи», за яку Т.М. Черевченко була удостоєна премії імені М.Г. Холодного. Надрукована у 2001 р. монографія «Орхидеи» є узагальненням досвіду інтродукції тропічних орхідних у НБС. У 2008 р. вийшла у світ колективна монографія «Биотехнология тропических и субтропических растений *in vitro*», в якій висвітлено результати багаторічних досліджень різних аспектів насінневого та клоного розмноження рослин рідкісних видів тропікогенних флор, а також багатьох груп корисних рослин.

Тетяна Михайлівна та її учні неодноразово представляли ботанічну науку України на наукових форумах за кордоном.

Упродовж 26 років Т.М. Черевченко була головою спеціалізованої вченої ради при НБС імені М.М. Гришка. Багато співробітників у системі Ради ботанічних садів та дендропарків стали науковцями саме завдяки підтримці Тетяни Михайлівни, її вмінню підказати правильний напрям досліджень, здатності розкрити творчий потенціал кожного.

Винятковою рисою Тетяни Михайлівни було вміння бути вдячною своїм учителям, попередникам та колегам-соратникам. Вона завжди з величезною відповідальністю ставилася до підготовки доповідей, присвячених ювілею визначних особистостей, з якими пов'язана історія розвитку нашої установи та української ботаніки в цілому, академіків М.М. Гришка, А.М. Гродзинського, д.б.н. В.І. Ліпського, д.б.н., проф. Л.І. Рубцова, д.б.н. Д.М. Доброчаєвої.

За два тижні до Нового року Тетяна Михайлівна розпочинала писати листівки своїм друзям та колегам В.В. Роост (Естонія), Т.Б. Батигиній (пішла з життя у 2015 р.), О.С. Демідову, Є.О. Седовій, М.Г. Вахрамєєвій, Д.Л. Врищ (Росія), з якими вона розпочинала дослідження орхідних, була в «заморських» подорожах і десятиліттями зберігала дружні стосунки, а також численним друзям та колегам в Україні.

Так було і наприкінці 2016 р. Тяжка недуга прийшла тоді, коли Тетяна Михайлівна була на злеті та сповнена нових творчих планів. Минуло лише декілька днів після виходу довгоочікуваної всіма нами книги «Світ тропіків очима ботаніків», в яку вона вклала всю душу, дуже ретельно відбирала фотоілюстрації, багато разів вносила доповнення та виправлення, хотіла повною мірою відобразити внесок усіх своїх колег та соратників з різних ботанічних установ, членів екіпажу судна «Академік Вернадський» у збагачення колекцій тропічних рослин України. Тетяна Михайлівна широко раділа виходу з друку цієї книги.

У робочому кабінеті Т.М. Черевченко на столі, де завжди панував ідеальний порядок, залишилась акуратно складена стопка примірників книги «Світ тропіків очима ботаніків» та новорічні листівки... На жаль, вони вже не дійдуть до своїх адресатів, але ми віримо, що назавжди збережеться тісний зв'язок між душею Тетяни Михайлівни і людьми, яких вона любила та цінувала у професійному відношенні.

Уся діяльність Т.М. Черевченко в НБС — це взірць самовідданого служіння справі, Ботанічному саду, його розвитку й процвітання.

Усі, хто знав Тетяну Михайлівну, поважали її за високий професіоналізм, невичерпний інтерес до науки, величезну працездатність та мудре керівництво, любили за глибоку повагу і чуйне ставлення до колег, велику душевну щедрість та оптимізм.

Тетяна Михайлівна була дуже стрімкою у всьому: у думках, в їх реалізації. Якщо вона планувала якусь справу, то повністю зосереджувалася на цьому і ніщо не могло її зупинити. Подібного «горіння» вона очікувала від оточуючих. Для того щоб позитивно охарактеризувати когось зі своїх учнів чи колег із інших ботанічних садів Тетяна Михайлівна найчастіше використовувала словосполучення «відданий справі». І це було в її вустах найвищою похвалою та позитивною рекомендацією.

Т.М. Черевченко відкрила нам світ із широкими обріями у прямому й в переносному розумінні цього слова. Вона багато чому нас на-

вчила: як проводити фенологічні спостереження, складати робочі плани, обирати шляхи вирішення певної проблеми, аналізувати результати досліджень. У відділі досі зберігаються журнали із записами, які зробили Тетяна Михайлівна та Людмила Африканівна Ковальська — її перша учениця, коли спостерігали за першими розмноженими в культурі *in vitro* фаленописами.

Ми дякуємо Вам, дорога Тетяно Михайлівно, за той дивний світ, у який Ви відчинили нам двері.

Дуже прикро і боляче писати про Тетяну Михайлівну — невтомного науковця із невсипучою жагою до відкриттів та подорожей у минулому часі. На жаль, вже не можна звернутися до нашого Вчителя за порадою, розповісти про те, чим живе сьогодні Сад: які нові ділянки було відкрито для відвідувачів, чи «пройшли» нові проекти і як справи із фінансуванням, чи готовий до нового опалюваль-

ного сезону оранжерейний комплекс, як складають іспити здобувачі та аспіранти, де та коли відбудеться наступний міжнародний конгрес із охорони орхідних.

Останні місяці свого життя Тетяна Михайлівна мужньо боролась із тяжкою недугою, але як і раніше брала активну участь у житті відділу тропічних та субтропічних рослин і НБС загалом, редагувала статті, писала рецензії, робила зауваження щодо робочих планів, планувала нові експедиції до В'єтнаму. Однак хвороба виявилася неблаганною.

Світла пам'ять про Тетяну Михайлівну Черевченко — відомого вченого-ботаніка, лідера наукової школи, прекрасного організатора, мудрого Вчителя і керівника, дивовижно енергійну красиву Жінку, яка так любила життя та завжди нестримно рухалася вперед, назавжди залишиться в наших серцях.

Вічна Вам пам'ять, дорога Тетяно Михайлівно, і вічна Вам шана!